

Іван Муравйов-Апостол – «ліберал» доби Великої французької революції та наполеонівських війн

В статті розглянуто маловідомі сторінки біографії сенатора та письменника І. Муравйова-Апостола, проаналізовано його службову діяльність, життя в Україні, суспільно-політичні погляди.

Ключові слова: Муравйов-Апостол, біографія, дипломат, письменник, ліберал, декабристи.

В статье рассмотрены малоизвестные страницы биографии сенатора и писателя И. Муравьева-Апостола, проанализирована его служебная деятельность, жизнь на Украине, общественно-политические взгляды.

Ключевые слова: Муравьев-Апостол, биография, дипломат, писатель, либерал, декабристы.

The article deals with the not popular pages of biography of senator and writer I. Muravyov-Apostol, analyzes his official activity, life in Ukraine, social and political looks.

Key words: Muravyov-Apostol, biography, diplomat, writer, liberal, Decembrists.

Ім'я Івана Матвійовича Муравйова-Апостола, нащадка Данила Апостола за жіночою лінією, сьогодні відоме лише фахівцям. Найчастіше його згадують, як батька декабристів, братів Сергія, Матвія та Іполита Муравйова-Апостола. Однак на початку ХІХ ст. – це був відомий письменник, перекладач, дипломат і сенатор, відомий своїми ліберальними поглядами і близько знайомий з найвидатнішими людьми свого часу.

Біографія І. Муравйова-Апостола частково висвітлювалась у спогадах М. Баласа [1], С. Капніст-Скалон [2], М. Муравйова-Апостола [3], В. Якушкіна [4]. Найповніше дослідження його життя та творчості у дореволюційний час належить І. Кубасову [5].

В ХХ ст. про життя декабристської родини в Україні писали історики І. Павловський [6], Л. Медведська [7; 8], М. Савичев [9; 10], краєзнавець Л. Кострубіна [11]. Автором першої монографії, присвяченої Івану Муравйову-Апостолу, був український літературознавець А. Кузьменко, який, щоправда, припустився багато неточностей в іменах, фактах та посиланнях [12]. Про дружні стосунки Івана Матвійовича з декабристами В. Кюхельбекером, О. Бестужевим та К. Рилєєвим писали радянські літературознавці В. Базанов, М. Константинов, Ю. Оксман, В. Орлов. Детальніше біографію І. Муравйова-Апостола та його твори висвітлив сучасний російський історик літератури В. Кошелєв [13]. Підсумком літературознавчого вивчення творчості письменника стала дисертація М. Трошиної [14].

Разом з тим, в історіографії залишилось чимало нерозв'язаних питань біографії Івана Муравйова-Апостола, зокрема про його політичні погляди, ставлення до подій європейської політики, причини відставки та усамітнення в українському маєтку в Хомутці, стосунки з дітьми-декабристами та обізнаність щодо таємних товариств тощо [15]. Завданням цієї статті є аналіз дискусійних питань його поглядів, державної і дипломатичної діяльності, людських якостей.

Іван Муравйов народився у сім'ї генерал-майора Матвія Муравйова та Олени Апостол, онучки гетьмана Данила Апостола. Олена Апостол вийшла заміж, всупереч волі батька, за що була позбавлена приданого. При пологах вона померла, і новонароджений залишився з немолодим батьком.

З 1773 р. Іван Муравйов був записаний солдатом у лейб-гвардії Ізмайлівський полк. Навчався вдома та у пансіоні Ейлера в Петербурзі. Мав виключні лінгвістичні здібності: знав не менше 8 мов. У жовтні 1784 р. вступив на службу обер-аудитором в штаті Санкт-Петербурзького генерал-губернатора Я. Брюса, з 1785 р. – його флігель-ад'ютант (з 1788 р. в чині секунд-майора). Служив у Колегії закордонних справ, завідував каналом в Шліссельбурзі (вже у чині прем'єр-майора).

У 1792 р. І. Муравйов став вихователем великих князів Олександра та Костянтина Павловичів, потім був призначений обер-церемоніймейстером. При дворі він зажив слави перекладача англійських п'єс для Ермітажного театру. Ерудит і поліглот І. Муравйов-Апостол звернув на себе увагу Катерини II та Павла I, користувався покровительством віце-канцлера М. Паніна, що сприяло подальшому кар'єрному зростанню. В той час він користувався довірою великого князя Олександра Павловича. У грудні 1796 р. розпочав дипломатичну службу з посади міністра-резидента при дворах герцога Ольденбургського і єпископа Любекського. Тут він познайомився з німецьким філософом І. Кантом, популярним поетом Ф. Г. Клопштоком. В 1799–1800 рр. був посланником у Копенгагені. У 1800 р. відкликаний в Росію, отримав чин таємного радника, а в 1801 р. став членом Колегії закордонних справ.

У 1796 р. І. Муравйов, подорожуючи Україною, заїхав до свого двоюрідного брата, полковника Михайла Апостола. Так відбулось їх знайомство. Як згадував сам І. Муравйов: «Він прийняв мене, обласкав мене, як найближчого родича. Я гостював у нього три дні; і цим обмежився тоді зв'язок наш...» [16, 40].

Останній нащадок гетьмана по чоловічій лінії М. Апостол, який за ревізією 1782 р. володів 8051 душею, вважався диваком. Проживши 13 років у шлюбі, він вигнав дружину після того, як їх єдиний син помер в дитинстві. Потім почав жити з дружиною колезького асесора Лизогуба. За скаргою останнього М. Апостола намагались на три роки ув'язнити до Лубенського монастиря на покаяння [16, 39].

Після повернення І. Муравйова з-за кордону двоюрідний брат відновив стосунки, адже шукав захисту від колишньої дружини та племінниці, котрі, скориставшись ситуацією, намагались заволодіти його майном. Столичний родич втрутився в ситуацію, використавши свої знайомства при дворі («я палко вступився за ображеного, і мені пощастило подати справу його в справжньому її вигляді деяким особам, які тоді справами такого роду управляли» [16, 40]), і досяг успіху. На знак подяки М. Апостол запропонував родичу прийняти прізвище Муравйов-Апостол і стати спадкоємцем його величезного статку, містечок Бакумівка, Хомутець, Попівка та Савинці з селами і хутором Столбіним [7, 14].

У 1802 р. І. Муравйов-Апостол зайняв посаду посланника в Іспанії, з якою перед тим було укладено мирний договір. Війну Іспанії оголосив Павло I, але до бойових дій справа на дійшла. Ця посада вважалась нижчою за попередню. Декабрист В. Якушкін зі слів старшого сина Муравйова-Апостола пояснював царську немилість відмовою взяти участь у змові проти Павла I [4, 152]. Сучасна російська дослідниця М. Трошина вбачає причину царської опали участю в проєктах обмеження самодержавства [14, 24]. Однак конфлікт імператора зі своїм колишнім вихованцем міг сягати й більш раннього часу. На це, можливо, вказують слова Олександра I про І. Муравйова-Апостола, сказані міністрові освіти О. Шишкову 1824 р.: «Це найгірша і найнебезпечніша людина, яка тільки є на світі» [12, 270].

Основним політичним завданням посланника в Іспанії була протидія агресивним задумам наполеонівської Франції і залучення мадридського двору до антифранцузької коаліції. Він зблизився з головою іспанського уряду М. Годоем, але під тиском Наполеона останній зрештою схилився до союзу з Францією. З низки зауважень у листах товариша міністра закордонних справ князя А. Чарторийського можна зробити висновок, що в Петербурзі були невдоволені діями Муравйова-Апостола в цьому напрямку. На початку 1805 р. посланника було відкликано до Росії. У Петербурзі він був холодно прийнятий імператором і скоро вийшов у відставку [17]. Сам І. Муравйов-Апостол туманно пояснював це інтригами. Зокрема, він писав Г. Державіну: «Я багатьом здався улюбленцем щастя, і мерзотний наклеп отруїв полудень мого життя» [5, 89, 96]. Вочевидь він важко переживав відставку. У листі-відповіді Г. Державіну, який закликав повернутись на службу, відчувається неприхована образа: «але, вітчизна не кличе мене; отже безвісність, скромні сімейні чесноти – ось мій уділ. Я і в ньому не буду зовсім безкорисним вітчизні: вирощу дітей, гідних бути росіянами, гідних померти за Росію [...] Людей шукають – кажете ви – мене не шукатимуть; я це знаю. Рука, яку і несправедливу проти мене я цілую, відлучила мене назавжди від шляху служіння: покоряюся і не ремству» [5, 95–96].

Після виходу у відставку І. Муравйов-Апостол оселився в Бакумівці, подарованій М. Апостолом у 1801 р. Після смерті М. Апостола з 1817 р. мешкав у Хомутці, володів 3478 кріпосними душами [18, 120], тринадцятьма десятинами землі, великим кінським заводом [19, 88]. Навіть у 1920-ті рр. на Полтавщині колишні володіння Муравйова-Апостола називали «муравйовськими степами».

За відгуками сучасників, І. Муравйов-Апостол був ерудитом, естетом, поліглотом і бібліофілом, мав чудові вокальні здібності, завжди був душею товариства [2, 314]. У Хомутці він займався літературною працею, перекладав Горація, Цицерона, Аристофана, вивчав давніх та нових авторів, що писали про Кримський півострів, яким збирався подорожувати. Часто бував у столицях, де відвідував літературні салони. Був членом «Бесіди російського слова», «Арзамасу», Вільного товариства любителів російської словесності. З 1811 р. – дійсний член Російської академії, з 1841 р. – почесний член Петербурзької Академії наук. Автор низки літературних творів, найвідоміші з яких – «Письма из Москвы в Нижний Новгород» і «Путешествие по Тавриде в 1820 году». І. Муравйов-Апостол був близько знайомий з Г. Державіним, М. Карамзіним, В. Капністом, К. Батюшковым, В. Пушкіним, М. Гнедичем, І. Криловим, О. Шишковим та ін. видатними літераторами епохи. Його незалежна позиція і сміливі судження знаходили підтримку в літературному та громадському середовищі, а творчість письменника ставала предметом активного обговорення. Сучасники цінували, перш за все, «незвичайний розум» та «виняткову обдарованість» письменника [14, 3]. Однак сьогодні його творчість відома лише спеціалістам та бібліографам.

Побут в Хомутці був приблизно таким, як у багатьох великих поміщиків тієї епохи. Власник Хомутця славився як гостинний господар і тонкий гастроном. С. Капніст-Скалон згадувала: «Він, як відмінний гастроном, нічого не шкодував для столу свого. Огородний і одягнений, як франт, іспанець, метрдотель, вправно підносив страви, пропонуючи кращі шматки і пояснюючи то французькою, то німецькою мовою, з чого вони складаються, – з господарем же він розмовляв іспанською» [2, 325].

Живучи на широку ногу, власник Хомутця зумів розтратити весь родинний капітал. У листі до В. Капніста Іван Матвійович, зокрема, писав: «Хто скупиться, зберігаючи кишеню для нащадків, той недалеко від безумства. Я, що б про мене не говорили, хочу розпочати пити і веселитися» [20, 100–101]. Володіючи значними маєтками у Полтавській, Рязанській, Новгородській і Тамбовській губерніях, які оцінювались в 1,5 млн. крб., він завжди мав борги. У 1826 р. сума боргу дорівнювала 132 тис. 400 крб. [8, 12].

Іван Матвійович не займався управлінням маєтками, доручаючи це управителям, і не обмежував себе у витратах. Через це родині постійно не вистачало коштів. «Але класик-язичник у душі, друг Горация і епікурейської школи, – писав І. Кубасов, – він знав ціну життю і любив жити, не відмовляючи собі ні в чому, чого вимагала його художня натура і звички розпеченого аристократа» [5, 93]. Сам І. Муравйов-Апостол казав М. Гнедичу, що його гасло – «допоки живу, хочу насолоджуватись» [5, 93; 20, 99].

Муравйов-Апостол був двічі одружений. Першою дружиною була донька генерала Анна Семенівна Черноєвич (1770–1810) з сербського (чорногорського) роду Черноєвичів. У шлюбі народилось семеро дітей: четверо доньок, а також три сини – майбутні декабристи Матвій (1793–1886), Сергій (1796–1826) та Іполит (1806–1826). Діти навчалися в Парижі, де проживали разом з матір'ю до 1809 р. Вони навіть не знали російської мови. Після смерті матері їх вихованням займалася тітка Є. Ф. Муравйова.

У 1812 р. Іван Матвійович одружився вдруге з донькою сенатора, дійсного статського радника Василя Володимировича Грушецького – Прасковією, яка мала багате придане. Швидке одруження викликало подив його друзів. К. Батюшков писав з цього приводу М. Гнедичу, що Муравйов-Апостол «цілковитий Алквіад і готовий і в Афінах, в Спарті і в Даків жити весело» [21, 154]. У цьому шлюбі народились доньки Євдокія, Єлизавета та син Василь. Сучасники згадували про нього, як про великого егоїста та сімейного деспота.

В Хомутці Муравйови-Апостоли тісно спілкувались зі своїми сусідами. У них часто бував відомий письменник, український автономіст В. Капніст, чий маєток знаходився у Великій Обухівці, за 20 кілометрів від Хомутця. Василь Капніст та Іван Муравйов-Апостол часто сперечались через суперництво за роль провідного письменника в Україні [8, 54]. Спілкувались вони й з власником Кибинців, сенатором і членом Державної ради Д. Трошинським. За спогадами С. Капніст-Скалон, «доволі велика вітальня Муравйова містила в собі кабінет і велику його бібліотеку, і рояль, і різні ігри, і камін, довкола якого сідали зазвичай і гості, і господарі, ведучи бесіду або читаючи вголос, а найбільше слухаючи чудовий спів самого господаря і дуети з прекрасною його донькою» [2, 326].

Радянські дослідники підкреслювали ідейний вплив Івана Матвійовича на синів-декабристів. Однак реальність не була такою безхмарною. Справді, він знав про існування товариства і просив синів бути обережними [22, 210], але сам тримався подалі від цього задуму.

Попри славу «ліберала», Іван Матвійович ідейно був дуже далекий від декабристського кола. Це визнавав уже Н. Ейдельман, пишучи, що Іван Матвійович являв собою тип

«епікурейця», «сибарита, селадона екатерининських часів», якому захоплені декабристськими ідеями сини здавались «надто серйозними, які не відчували солодощів життя і гумору» [23, 154–155]. Сергій Муравйов-Апостол 22 лютого 1816 р. писав К. Батюшкову: «На жаль, любий мій Костянтин, я – не поет, не філософ, не епікуреєць; я лише твій старий бойовий товариш...» [24, 531]. Акцентування на тому, що він «не епікуреєць» – це пряме протиставлення свого світогляду батьковому, декларація розриву зі старшим поколінням інтелектуалів.

На думку сучасників, батько нашкодив синам занадто сміливим лібералізмом [20, 131]. Однак цей «лібералізм» був специфічним. Вочевидь, для Муравйова-Апостола внутрішня свобода була важливішою за суспільну. Він рішуче засуджував Наполеона, називаючи його підданих рабами, натомість вважав добою процвітання Франції освічений абсолютизм Людовіка XIV [5, 104]. Винуватцем наполеонівських війн І. Муравйов-Апостол називав не Наполеона, а французький народ, «що дійшов до такої межі розпусти, ... підкоряється не законам, а самим лише штикам та палицям» [25, 87]. Він рішуче виступав проти «галоманії» російського суспільства, відстоював самобутність російської культури, її рівноправ'я з французькою [26, 226], різко критикував російське дворянство за відсталість, відрив від народу, а перспективи розвитку російської культури бачив у розвитку освіти. Ідеальні зразки шукав в Античності [27, 355], тобто більше захоплювався «прекрасним минулим», ніж прагнув «світлого майбутнього».

«Лібералізм» І. Муравйова-Апостола дозволяв декабристам розраховувати на нього. У жовтні 1825 р. Ф. Вадковський запропонував П. Пестелю організувати в Хомутці друкарню нелегальної літератури. Напередодні повстання на Сенатській площі, 12 грудня 1825 р., С. Трубецької відвідував сенатора у його домі в Петербурзі. На думку Н. Ейдельмана, І. Муравйов-Апостол більше слухав, ніж говорив [20, 203]. На жаль, ми не маємо достовірних свідчень про цю розмову. Відомо, що керівники повстання мали намір включити його разом з М. Сперанським та М. Мордвіновим до Тимчасового верховного правління. Його ім'я називали учасники нарад у К. Рилєєва напередодні повстання [28, 237].

14 грудня 1825 р. на Сенатській площі опинився зять І. Муравйова-Апостола, флігель-ад'ютант покійного імператора Олександра І І. Бібіков. Він повідомив, що умовляв розійтись солдатів Гвардійського екіпажу. Однак пізніше стало відомо, що повсталі офіцери кричали солдатам: «він з наших». Оскільки І. Бібіков не був членом таємних товариств, він unik покарання. Але Микола І не довіряв йому і не давав ходу його кар'єрі.

З огляду на все вищесказане, питання обізнаності батька декабристів щодо змови, як і його можлива роль у разі перемоги повстання, потребує подальшого вивчення.

Після придушення повстання декабристів Іван Матвійович Муравйов-Апостол залишив службу (повернувся на неї 1824 р.) і в травні 1826 р. був «звільнений через хворобу до чужих країв». «Він стомився на батьківщині під ланцюгом тяжких випробувань і прикростей і “під привабливим небом Італії”, хотів забути від перенесених нещастя у суворій вітчизні... – писав І. Кубасов. – Там, за кордоном нашої вітчизни, на батьківщині його улюблених Горація і Аріюста, там, за кордоном, де блискучим метеором промайнуло для нього щастя, коли він був сповнений сил, коли за його власними словами “його сліди були устелені трояндами”, там тепер шукав Муравйов притулку, заспокоєння від перенесених бур, тривог і важких випробувань» [5, 91–93].

У 1845 р. незадовго до смерті І. Муравйов-Апостол повернувся в Росію. Помер І. Муравйов-Апостол у 1851 р. Був похований у Санкт-Петербурзі (за іншою версією – у новгородському Покровському монастирі).

1. Балас М. Сергей Иванович Муравьев-Апостол, 1794–1826 гг. // Русская старина. – 1873. – Т. VII. – С. 653–676.
2. Скалон С. В. (Капнист-Скалон С. В.) Воспоминания / коммент. Г. Н. Моисеева // Записки русских женщин XVIII – первой половины XIX века. – М., 1990. – С. 281–388.
3. Муравьев-Апостол М. И. Сергей Иванович Муравьев-Апостол, 1796–1826 г. // Русская старина. – 1873. – Т. VIII. – С. 105–111.
4. Якушкин В. Е. Матвей Иванович Муравьев-Апостол // Русская старина. – 1886. – Июль. – С. 151–170.
5. Кубасов И. А. И. М. Муравьев-Апостол, автор «Писем из Москвы в Нижний Новгород» // Русская старина. – 1902. – Октябрь. – С. 87–104.
6. Павловский И. Ф. Из прошлого Полтавщины. – Полтава, 1918.
7. Медведська Л. О. Декабристи на Полтавщині. – Харків, 1960.
8. Медведська Л. О. Сергій Іванович Муравйов-Апостол. (Біографічний нарис). – К., 1961.
9. Савичев Н. П. Первые благовестители свободы. – К., 1990. – С. 12, 25–32.
10. Савичев М. П. Декабристи Муравйови-Апостоли: (До 170-річчя створення Південного товариства декабристів) // Укр. іст. журн. – 1991. – № 3. – С. 112–119.
11. Кострубіна Л. Хомутець і декабристи // Декабристські читання: Тези Міжнародної наук.-теор. конф., присвяченої рухові декабристів. – Вип. VIII. – К., 2001. – С. 38–43.
12. Кузьменко А. Ю. Иван Матвійович Муравйов-Апостол. Нарис життя і творчості. – К., 1964.
13. Кошелев В. А. О жизни и сочинениях И. М. Муравьева-Апостола // И. М. Муравьев-Апостол. Письма из Москвы в Нижний Новгород / сост., статья, примеч. В. А. Кошелева. – СПб., 2002. – С. 191–230.
14. Трошина М. С. Жизнь и творчество И. М. Муравьева-Апостола: Дисс... канд. филол. наук: 10.01.01. – Ульяновск, 2007.
15. Див.: Латиш Ю. Іван Муравйов-Апостол: державний діяч, людина, батько декабристів // Київська старовина. – 2012. – № 2. – С. 122–133.
16. Как я сделался «Апостолом». Рассказ И. М. Муравьева-Апостола // Русский архив. – 1887. – Кн. 1. (Т. 25). – С. 39–46.

17. Российский М. Отец декабристов [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://spaleks.ru/rus_esp/esprus_padre.html. – Дата доступа – 18.12.2011.
18. Декабристы. Биографический справочник / Изд. подгот. С. В. Мироненко. – М., 1988.
19. Рибаків І. 1825-й рік на Україні // «Українські декабристи чи декабристи на Україні?»: Рух декабристів очима істориків 1920-х років / Упор., вступ. ст. та примітки Григорія Казьмирчука, Юрія Латиша. – К., 2011.
20. Эйдельман Н. Я. Апостол Сергей. Повесть о Сергее Муравьеве-Апостоле. – 3-е изд. – М., 1988.
21. Батюшков К. Н. Соч.: в 2 т. – М., 1989. – Т. 2.
22. Восстание декабристов. Материалы. – Т. IX. – М., 1950.
23. Эйдельман Н. Я. Грань веков: Политическая борьба в России. Конец XVIII – начало XIX столетия. – М., 1982.
24. Орлов В. Н. Из литературных отношений С. И. Муравьева-Апостола // Литературное наследство. – М., 1956. – Т. 60. Декабристы-литераторы. – Т. II, кн. 1. – С. 531–536.
25. Письма из Москвы в Нижний Новгород. Письмо четырнадцатое // Сын Отечества. – 1815. – № 29. – С. 85–99.
26. Письма из Москвы в Нижний Новгород. Письмо четвертое // Сын Отечества. – 1813. – № 44. – С. 211–234.
27. Кубасов И. А. И. М. Муравьев-Апостол, автор «Писем из Москвы в Нижний Новгород» // Русская старина. – 1902. – Октябрь. – С. 87–104; Ноябрь. – С. 347–359.
28. Нечкина М. В. Восстание декабристов. – М., 1955. – Т. 2.

Автор: Латиш Юрій Володимирович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії для гуманітарних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка.